

VAN ZOYS TOT SOEST

TIJDSCHRIFT VAN DE
"HISTORISCHE VERENIGING SOEST"

VAN ZOYS TOT SOEST / 28e jaargang nummer 2

Foto omslag: Aquarel van de hervormde kerktoeren en pastorie, geschilderd door Cornelis de Kruijff, het oudst bekende dorpsgezicht van Soest in kleur. Te zien zijn o.a. ds Wouterus Gijsbertus van de Broek, zijn vrouw en zijn schoon-moeder. Doordat Van den Broek in 1814-1817 in Soest stond is de aquarel vrij nauwkeurig te dateren.

Historische Vereniging Soest
Opgericht 8 mei 1980.

Bestuur:

Voorzitter	: W.P. de Kam, Emmalaan 3 wim.de.kam@wolmail.nl	(035-5880048)
Secretaris	: J.E.J. Hilhorst, Plasweg 57a johhilh@wanadoo.nl	(035-6018639)
Penningmeester	: P. Kuijpers, Nassaulaan 8 pkuijpers@12move.nl	(035-6013060)
Overige leden	: R.P. van Dorresteyn, Kolonieweg 6a r.v.dorresteyn@planet.nl	(035-6030234)
	J.E.J. Hilhorst, Plasweg 57a johhilh@wanadoo.nl	(035-6018639)
	R.H. Kruiswijk, Specht 17 kruiswyk@wanadoo.nl	(035-6011084)
	Mevr. J.M. van de Poll, Reigerpad 54 jmvdpoll@tiscali.nl	(035-6017065)
	W. Routers, Cimbaal 19 routers@wanadoo.nl	(035-6010169)
	F.J.M. Stokhof de Jong, Korte Kerkstraat 1 stokhof-dejong@planet.nl	(035-6090833)
	P. v.d. Weij, P.C. Hooftlaan 34 petervanderweij@tiscali.nl	(035-6015779)

Redactiecommissie : J.E.J. Hilhorst, W.P. de Kam, W.C.J.M. Peters

Redactie-adres : Plasweg 57a, telefoon: 035 - 6018639

E-Mail: johhilh@wanadoo.nl

Homepage : www.hvsoest.nl

Omslag : W. Routers

Grafische verzorging : Drukkerij Practicum BV, Torenstraat 22a, Soest

Alle rechten voorbehouden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Soest.

“RUSTE EENIGHEYD & WELVAAREN”¹

Onderzoek naar de elite van Soest rond 1750 (Deel 1)

Mieke Heurneman (Landschap Erfgoed Utrecht)

Een nieuwe stadhouder

In 1747 werd Willem IV door de Staten van Utrecht benoemd tot stadhouder over het gewest. Van schout en gerecht van Soest ontving hij de volgende felicitatie: “Ende deweyle God Almagtig behaagt heeft de gebeden van zyn volk en ons mitsgaders t geroep van Neerlands inwoonderen te verhooren en zijn Doorlugtige Hoogheyd den Heere Prinse van Oranje en Nassauw etc etc onsen Ambagtsheer te verheffen tot Stadhouder Capitain en Admiraal Generaal van de geunieerde Provintien soo hebben wij schout en geregten het ook van onsen pligt geagt zijn Doorlugtige Hoogheyd onsen ambagtsheer daarover by deese te feliciteeren en onsen harten vreugt over die verheffinge te betuygen zijn doorlugtige Hoogheyd in deese swaarwigtige amtsbedieninge toewenschende wat

zijn doorlugtige Hoogheyd daartoe na lighaam en Geest nodig heeft.”²

Het was bijna een halve eeuw geleden dat er een stadhouder was geweest. Willem III was in 1702 zonder nakomelingen overleden. Een Stadhouderloos Tijdperk (1702-1747) volgde. De regenten, die door de stadhouder flink in hun rechten waren beknot, grepen hun kans om hun macht weer te vergroten. Erfgenaam van Willem III was zijn neef, de Friese stadhouder Johan Willem Friso. Maar deze verdronk in 1711 in het Hollands Diep. Korte tijd later schonk zijn weduwe, Maria Louise van Hessen-Kassel, het leven aan een zoon: Willem Carel Hendrik Friso (1711-1751), de toekomstige stadhouder Willem IV. Vanwege de Franse dreiging werd in de loop van de 18de eeuw de roep om Oranje steeds

¹ De titel is afkomstig uit de eed die dorpsbestuurders moesten afleggen ten overstaan van de schout. (GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 7, Electies van buurmeesters, schepenen, kerkmeesters en armmeesters (1730-1790, 1792, 1802)). Met dank aan Gérard Derks voor zijn aanvullingen en commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

² HUA, Dorpsgerechten (Soest), inv.nr. 1910, Protocollen van acten ... met jaarlijks lijsten van benoeming van schepenen, buur- en kerkmeesters (juni 1731-sept. 1754).

sterker. In 1747 werd Willem IV na Friesland, Groningen, Drenthe en Gelderland dan ook erfstadhouder van Utrecht, Zeeland, Holland en Overijssel. De Utrechtse regenten hadden hier uiteindelijk mee instemd vanwege de handelsvoordelen die dit zou opleveren. De Staten van Utrecht zagen met lede ogen aan hoe Willem IV het regeringsreglement uit 1674 weer van stal haalde. Dit hield onder andere in dat niet zichzelf, maar de stadhouder de belangrijkste benoemingen deed. Zij zagen hun macht dus weer slinken. In tegenstelling tot zijn voorganger moest Willem IV niets hebben van het (oranjegezinde) volk en zocht hij juist steun bij de regenten. Zuiveringen van vroedschappen bleven daarom vooralsnog achterwege. Dat gebeurde wel hier en daar nadat er in 1748 protesten waren ontstaan tegen belastingverhogingen ("de liberale gifte") om de oorlog tegen Frankrijk te financieren. Willem IV paste weliswaar zijn belastingplan aan, maar breidde zijn invloed uit en verving hier en daar staatsgezinde regenten door oranjegezinden. Toen Willem IV in 1751 overleed, was zijn zoon Willem Batavus (de latere Prins Willem

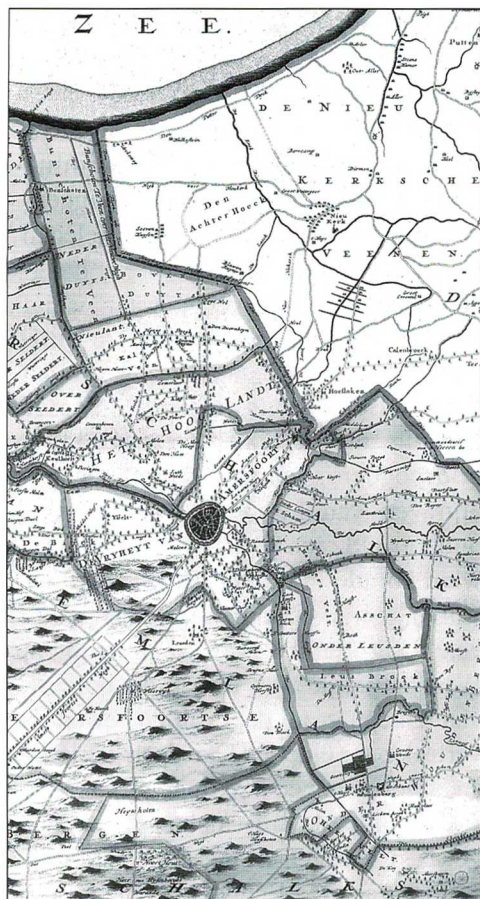
V) nog maar drie jaar oud. Als voogd trad eerst zijn moeder, Prinses Anna, op en na haar dood in 1759 hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel. In 1766 werd Willem Batavus meerderjarig en ging hij regeren als stadhouder Willem V.

Welke gevolgen had de benoeming van Willem IV als stadhouder in 1747 na een lang stadhouderloos tijdperk nu op lokaal niveau? Wie maakten er halverwege de 18de eeuw deel uit van de bestuurlijke elite van Soest? In hoeverre vonden daarbinnen verschuivingen plaats onder invloed van de nieuwe stadhouder? Onder elite verstaan we degenen die één van de ambten van buurmeester, schepen, kerk- of armmeester bekleedden. Daarom zijn alle benoemingen voor deze functies tussen 1740-1760 onderzocht.³ De uitkomsten hiervan worden voorafgegaan door een korte beschrijving van het dorp en de bevolking van Soest in de 18de eeuw. Vervolgens wordt beschreven hoe het dorpsbestuur in die tijd was geregeld, wie daarin de belangrijkste figuren waren en of daarin rond 1747 opvallende wisselingen hebben plaatsgevonden.

³ Enige jaren geleden heeft de Historische Vereniging Soest deelgenomen aan een Werkgroep Elites. Toen is men begonnen met het opstellen van namenlijsten van schouten, buur-, arm-, kerkmeesters en schepenen. Deze lijsten zijn echter incompleet en een bronvermelding ontbreekt. Over een aantal vooraanstaande families is destijds informatie verzameld, maar die betreft vaak niet de 18de eeuw. Het huidige onderzoek sluit dus goed aan bij dit eerdere initiatief om de elites-geschiedenis van Soest te achterhalen.

Soest in de 18de eeuw

Het dorp Soest bestond in de 18de eeuw uit de kerkebuurt met aan weerszijden een langgerekt boerderijlint dat in een boog langs de voet van de eng liep. Aan de zuidkant lag tot aan De Birk een kort boerderijlint, het Korte End, en richting het noordwesten een veel langer lint, het Lange End.⁴ Verder was er nog wat verspreide bebouwing rond de Bunt, de Eult, Soestdijk, de Veenhuijsen en Achter den Eng. Het grondgebied van Soest bedroeg aan het begin van de 18de eeuw een kleine 3300 morgen. De meeste inwoners van het dorp Soest leefden van de landbouw. Op de Soester Eng werd koren verbouwd. Aan het begin van de 18de eeuw verbouwden de Soester boeren voornamelijk rogge en boekweit. Vanwege de teloorgang van de bierbrouwerijen in Amersfoort in het begin van de 18de eeuw werd er in de omgeving van Soest geen gerst meer verbouwd. In de lager gelegen gebieden rond Soest waren weilanden waar het vee graasde. Verder werden er schapen geteeld en bijen gehouden. Naast de boeren was er een klein aantal eenvoudige ambachtslieden in het dorp. Rond 1760 telde Soest ruim 1032 inwoners. Dat aantal groeide tot 1277 in 1795.⁵

*Soest en omstreken op de kaart
van Bernard de Roy, 1696
(Het Utrechts Archief)*

⁴ Het Korte End liep ongeveer tot de huidige Ferdinand Huijcklaan en het Lange End tot het huidige Nieuwerhoekplein.

⁵ Diverse gegevens ontleend aan: E.P. de Booy, *Weldaet der scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19de eeuw* (Bilthoven 1977) 212.

Ten oosten van Soest lag De Birk en ten zuidwesten de nederzetting Hees. In het begin van de 17de eeuw werd Hees opgenomen in het gerecht Soest. Deze nederzetting heeft waarschijnlijk bestaan uit een aantal verspreid liggende boerderijen op de hoger gelegen Hezer eng, waar akkers waren. Laag-Hees bestond uit veen, waar vanaf 1399 turf werd gewonnen. De turfwinning leidde tot ontwatering van het veen. Het grondwaterpeil daalde zodanig, dat de hoger gelegen akkers uitdroogden. Verder kwam na het afgraven van het veen de zanderige ondergrond aan de oppervlakte. De wind zorgde in de 16de eeuw voor verstuingen, waardoor de akkers onder een laag zand kwamen te liggen. Waarschijnlijk was dit er de oorzaak van dat een groot deel van de bewoners vertrok naar elders. Deze deels verlaten en afgelegen nederzetting blijkt in de 17de eeuw de uitvalsbasis te zijn geweest van een professionele roversbende. Van de 'Bende van Hees', die opereerde vanuit een herberg, zijn tussen 1655 en 1661 zeker 75 mannelijke en vrouwelijke leden veroordeeld. Uit belastinggegevens blijkt dat er in 1719 nog slechts zes tot acht bewoonde huizen waren in Hees.⁶ De Hezer eng was rond 1700 weidegebied voor schapen.

Paapse praktijken

Na de Reformatie was de katholieke eredienst officieel verboden. Toch beleef een groot deel van de Soester dorpsbevolking katholiek. In Soest was al snel een schuilkerk, waar mogelijk priesters vanuit Amersfoort naar toe kwamen om de mis te lezen. Zedelijk wangedrag van de eerste gereformeerde predikant in Soest, Antoni Viëtor, zal ook niet hebben bijgedragen aan een massale overstap naar de gereformeerde religie. In elk geval voor de eerste helft van de 18de eeuw is bekend dat Soest een eigen pastoor had. Ook in andere dorpen bleef hetatholicisme hoogtij vieren. Gemengde huwelijken kwamen op het platteland nogal eens voor. De Staten van Utrecht vaardigden in 1738 een ordonnantie uit voor de gerechten en kerkeraden op het platteland met bepalingen omtrent gemengde huwelijken. Bij het aantekenen van het huwelijk tussen een katholiek en gereformeerde moest hen worden aangezegd dat na het huwelijk de gereformeerde gewoonten moesten worden gevolgd. Er werd gedreigd met straf voor wie toch "eenige Acte van de Roomsche Religie" pleegde. Verder mocht de katholiek de gereformeerde leefwijze van de partner niet hinderen en moesten de kinderen die uit het huwelijk geboren zouden worden gere-

⁶ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 124, Zetting van het huisgeld (1719).

formeerd worden gedoopt en opgevoed.⁷ Ook protestanten werden aange trokken tot de roomse gewoonten. Zo waren in de 17de eeuw Soestse gereformeerden lid geweest van het katholieke Sint Aagten Schutters of Groot Gaasbekergilde en het Sint Annagilde. Niet voor niets ontvingen in de 18de eeuw diverse gereformeerde dorpsbewoners een berisping of werden onder censuur geplaatst vanwege paapse praktijken.

In Soest waren de gereformeerden in de minderheid. Ze waren ook minder welvarend dan de katholieken. In 1686 hadden de Staten van Utrecht voorgeschreven dat ook roomse kinderen die van de bedeling leefden, moesten worden opgevoed in de gereformeerde religie. Maar in Soest kwam hier weinig van terecht. In 1747 klaagde de synode daarover bij de Staten van Utrecht. De schout verweerde zich door te zeggen dat de gereformeerden nu eenmaal in de minderheid waren en afhankelijk waren van de katholieken, "als sijnde

die van de Roomsgesinde meest alle vermogende en de gereformeerde geringe liede".⁸ Veel veranderde er niet. In 1761 deed de gereformeerde schoolmeester nog zijn beklag over de vijf katholieke schooltjes in Soest, waartegen de buurmeesters in zijn ogen te weinig optraden. De getalsmatige overmacht van de roomsen laat zich ook aflezen uit het verschil tussen de 67 gereformeerde dopen en de 154 katholieke doopsels tussen 1750 en 1754.⁹

Ambachtsheerlijkheid van de Oranjes

Het gewest Utrecht was ten tijde van de Republiek verdeeld in vier kwartieren¹⁰, met elk een maarschalk (ook wel baljuw of landdrost genoemd) aan het hoofd. Deze waren weer onderverdeeld in ambachten, waarvan de meeste ambachtsheerlijkheden waren. In 1674 schonken de Staten van Utrecht de hoge heerlijkheden van Soest, Baarn, Ter Eem en Eemnes aan stadhouder Willem III, vlak nadat hij de hofstede

⁷ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 23, Brieven en aanschrijvingen, ingekomen bij het gerecht (de municipaliteit) (1738-1805). Hierbij ook minuten van uitgaande brieven.

⁸ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 64, Stukken betreffende een correspondentie tussen de Staten van Utrecht en het gerecht over het opvoeden van armlastige roomse kinderen in de hervormde godsdienst (1747).

⁹ Inleiding op de inventaris van het archief van de Nederlandse Hervormde Kerk te Soest, 4.

¹⁰ Deze kwartieren of baljuwschappen hadden de hoge jurisdictie. Hun betekenis nam (in Holland) af door versnippering en doordat de behoefte aan een tussenschakel tussen het centraal gezag en lagere organen afnam. Zie: M.J.A.V. Kocken, Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur. Proeve van een geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling van het Nederlandse gemeentebestuur tot en met de Gemeentewet van 1851 (z.p. 1973) 47.

Soestdijk had gekocht, waar hij in de daarop volgende jaren een jachtslot liet bouwen. De Staten maakten dit gebaar “uit aanmerkinge van de overgrootte diensten, getrouwe voorzorgen, en heldhaftige daaden, ter bevordering van de algemeene welvaart, door den Prinse, beweezen en gedaan...”¹¹ Willem III had er namelijk voor gezorgd dat Utrecht, ondanks dat het zich eerder wat al te gemakkelijk had overgegeven aan de Fransen, weer in de Republiek was opgenomen. Willem III overleed in 1702 echter kinderloos, waardoor de heerlijkheden weer aan de Staten van Utrecht vervielen.

In 1714 kampten de Staten van Utrecht met geldproblemen, die deels waren ontstaan door de oorlog met Frankrijk, waaraan de Vrede van Utrecht in 1713 een einde had gemaakt. Om de financiële nood te lenigen verkochten zij een dertigtal ambachtsheerlijkheden. Bij deze uitverkoop kwam Prinses Maria Louise van Hessen Kassel (“Marijke Meu”, weduwe van de Friese stadhouder Johan Willem Friso) in bezit van de heerlijkheden Soest, Baarn en Ter Eem. Zij werd daarmee ambachtsvrouw van

Soest. Zo kwam de ambachtsheerlijkheid opnieuw in bezit van het geslacht Oranje-Nassau. Haar zoon Willem Carel Hendrik Friso (1711-1751), de latere stadhouder Willem IV, volgde haar in 1732 of 1733 op als ambachtsheer van Soest. Aanvankelijk bezat hij hier alleen de lagere jurisdictie, maar in 1749 schonken de Staten van Utrecht hem ook de hogere jurisdictie.¹² De Prins was niet alleen eigenaar van de grond, maar bezat ook de ambachtsheerlijke rechten daarover. Daartoe behoorden naast het innen van de pacht en het windrecht ook “alle Preëminentien, Gerechtigheden ende Emolumenten [...], als het stellen van Schouten, Gadermeesters, Secretarissen, Schepenen, Costers, Doodgravers, Gerechtsboden”¹³. De ambachtsheer benoemde dus de dorpsbestuurders.

Lokaal bestuur in Soest in de 18de eeuw

Het lokale bestuur bestond op het platteland tijdens de Republiek uit een college van schout en schepenen, die samen het gerecht vormden. De schout

¹¹ Geciteerd uit: ‘Beschryving van het Vorstelyk Jagthuis Zoestdyk en het Dorp Zoest in de Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden, Beschryving van de Provincie van Utrecht (uitg. Amsterdam wed. Isaak Tirion, 1772)’ in: Van Zoys tot Soest, jrg 10, nr. 1, 18.

¹² De lage jurisdictie omvatte met name de civiele rechtspraak; de hoge jurisdictie betrof ook de criminele rechtspraak.

¹³ Geciteerd bij B.C. de Savornin Lohman, *De bestuursinrichting van Gewest, Stad en Platteland van Utrecht gedurende de Bataafse Republiek* (Utrecht 1910) 266.

werd aangesteld door en als plaatsvervanger van de ambachtsheer. Daarvoor moest de schout eenmalig of jaarlijks een geldbedrag neertellen. Zijn benoeming gold voor onbepaalde tijd ("tot wederseggens toe"¹⁴) of soms ook voor het leven. De schout zat de

schepenbank voor. In het algemeen was de schout vaak ook degene die in de hoedanigheid van gadermeester de staten- en dorpspenningen inde tegen een bepaald percentage van de opbrengst. In de 18de eeuw bekleedde Jacobus Doekes dit ambt in Soest zeker

Jacobus Doeckes
R.D. & Beer
J.V.A. Aena
Levend gysbedden
Tijl Cijklooster
P.G. Wilkens
D. I. Merk al geticht
Gron. Lubbel TL
Schepman
Hans B. EGB. Man heeft
al merk off IE D. lo. Ett.
geticht
pute Me. P. de. dario
L. J. de. dario

Handtekeningen van schout, buurmeesters en schepenen van Soest (GA Soest)

¹⁴ Geciteerd bij B.C. de Savornin Lohman, *De bestuursinrichting van Gewest, Stad en Platteland van Utrecht gedurende de Bataafse Republiek* (Utrecht 1910) 269.

drie decennia achtereen.

De schepenbank van Soest telde zeven leden. De schepenen vertegenwoordigden de lokale bevolking en werden steeds voor twee jaar benoemd. Een uitzondering was de schepen van Hees, die langer aanbleef. De schout had vaak een flinke vinger in de pap bij deze benoemingen. In de ambachtsheerlijkheid waar Soest deel van uitmaakte, hadden schout en schepenen de lage jurisdictie. Zij waren verantwoordelijk voor de handhaving van orde en rust, voor het omslaan van de zettingen (de verdeling van de gemeenschappelijke kosten onder de bewoners), voor het toezicht op water- en landwegen en zij moesten aanwezig zijn wanneer acten voor het gerecht passeerden. Zo hielden schout en schepenen geregeld schouwen van wegen en watergangen. Een schouw werd van tevoren aangekondigd, waarbij de bewoners werd verzocht om geen gaten te graven in de weg en ervoor te zorgen dat watergangen “overall wijt moeten zijn dat er een bierton over dwars doordryven kan”¹⁵. Schout en schepenen werden bijgestaan door een secretaris¹⁶. Daarnaast was er een buurmeester (of “burgemeester”), die verantwoordelijk was voor finan-

ciële zaken. Net als de schepenen vertegenwoordigde hij de “buren”. Schout en schepenen hadden met medewerking van de burens en met toestemming van de ambachtsheer het recht om keuren uit te vaardigen. Zo waren wetgeving, bestuur en rechtspraak in handen van de schout en de schepenen (en de buurmeesters).

Op gezette tijden werd een “open regtdag” gehouden. De bode van Soest maakte de plaats en het tijdstip waarop de zitting zou worden gehouden mondeling bekend. “Iemand aldaar iets te doen hebbende verdagvaarde sijn parthije en verschijnen ten tijde en plaatse voorn[oem]t.” Omdat de omroepberichten nooit alle inwoners tegelijk konden bereiken, eindigden die altijd met “Segget voort”.¹⁷ De rechte dagen vonden soms plaats in het raadhuis van Soest (dit is waarschijnlijk het “Sint Annahuijsken” bij het schooltje aan de huidige Eemstraat geweest), maar dikwijls werden die gehouden bij Abraham Schimmel, die bode was en “hospes van de drie ringen”¹⁸. Blijkbaar verkoos men de herberg boven het raadhuis.

Naast een buurmeester en schepenen werden jaarlijks een armmeester en een

¹⁵ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 26, Minuten van publicatiën, uitgaande van het gerecht (1733-1762).

¹⁶ Soms was dit de schout zelf.

¹⁷ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 26.

¹⁸ Ibidem.

kerkmeester benoemd. De kerkmeester was verantwoordelijk voor het dagelijkse beheer van de goederen van de hervormde kerk. De armmeester hield zich bezig met de bedeling aan behoeftigen. Deze burgerlijke armenzorg vond plaats naast de diaconale zorg van de hervormde kerk. De schout nam bij alle functionarissen de eed af, “hen ernstelyk recommandeerende den dienste ruste eenigheyd & welvaaren der voorn[oemde] Heerlykheyd & ingezeetenen van dien.”¹⁹ Elk jaar legden de buurmeester, de armmeester en de kerkmeester verantwoording af door “met opene deuren” de rekening van hun inkomsten en uitgaven ter controle te overleggen.

Jaarlijkse electie

Jaarlijks vonden op Sint Lambertus (17 september) benoemingen plaats voor de functies van buurmeester, schepen, armmeester en kerkmeester. Buurmeesters werden benoemd voor drie jaar, schepenen voor twee jaar en kerk- en armmeesters voor een jaar. Soest had één buurmeester, zeven schepenen (inclusief de schepen van Hees), een armmeester en een kerkmeester. Er werden elk jaar een buurmeester, twee schepenen, een kerk- en een armmeester benoemd. Dat betekent dat elk jaar vijf eerder benoemde schepenen in functie bleven. Een buurmeester vervulde na een jaar dit ambt te hebben bekleed, vervolgens nog twee jaar het schepenambt.

en welvaaren der voorsd Heerlykheys
actum op ont Hoff in Wygaven
1750
Prince d'Orange & Nassau

Handtekening van stadhouder Prins Willem IV (GA Soest)

¹⁹ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 7, Electies van buurmeesters, schepenen, kerkmeesters en armmeesters (1730-1790, 1792, 1802).

Voor de electie werden dubbeltallen voorgelegd aan de Prins van Oranje in zijn rol als ambachtsheer. Er werden steeds twee kandidaten voorgedragen, waarvan er één werd gekozen. Dit was vrijwel altijd²⁰ degene die als eerste van de twee genoemd was. Een uitzondering was Gerrit van Altena, die in 1741 ondanks zijn tweede positie op de lijst toch tot schepen werd gekozen, ten koste van Casper Hageman. Waarom dit gebeurde, is niet bekend. Casper Hageman wordt in een rekening genoemd als degene die een riem had geleverd voor de klok van de kerktoren. Hij zal wellicht leerlooier of schoenmaker zijn geweest. Was Casper Hageman ten tijde van de electie ziek? Was er een andere reden waarom hij het schepenenamt niet kon of wilde vervullen? Zijn dood kan niet de oorzaak zijn geweest, want in 1744 bekleedde hij nog de positie van armmeester.²¹ Gerrit van Altena, die in zijn plaats schepen werd, was kleermaker. Hij had al bewezen over bepaalde kwaliteiten te beschikken. Hij was in 1733 als “bekwaam persoon” benoemd tot tijdelijk secretaris.²² Iemand die tussen 1740 en 1750 uitsluitend als tweede werd genomineerd,

was Willem Egbertse. Tot drie maal toe kreeg hij bij de nominatie voor verschillende ambten (armmeester, kerkmeester, schepen) de tweede plaats toebedeeld. Zeker is dat hij tussen 1740 en 1760 geen enkele openbare functie heeft bekleed. Verder dan een positie als ‘tweede keus’ is hij waarschijnlijk niet meer gekomen. In het geval van Gerrit van Bokbergen, die vier jaar achtereen (1741-1744) een tweede, onverkiesbare, positie innam, lijkt dit juist het begin van een politieke carrière te zijn geweest. In de daarop volgende jaren stond hij namelijk wél vier keer op nummer één: drie keer als kerkmeester (1746, 1751, 1755) en een keer als schepen (1749).²³ Andersom kwam het ook voor dat iemand nadat hij een ambt had bekleed niet meer aan bod kwam doordat hij steeds als tweede of helemaal niet meer werd genomineerd. Dit was het geval met Peter Jacobse, die in 1741 schepen was geweest. Vervolgens werd hij tot 1750 nog drie keer als tweede genomineerd, maar vervulde hij in elk geval tot 1760 geen vooraanstaande functie meer. De oorzaak hiervoor kan gelegen hebben in mogelijk slecht functioneren als schepen, maar ook simpelweg in zijn

²⁰ Dit is onderzocht voor de periode 1740-1750.

²¹ HUA, Dorpsgerichten (Soest), inv.nr. 1910.

²² Ibidem.

²³ Gerrit van Bokbergen wordt ook wel Gerrit van Bekbergen genoemd. Onderzocht zou nog moeten worden of hij vóór 1740 al ambten had vervuld.

(wellicht hoge) leeftijd of mogelijk overlijden.²⁴

Ondanks dat het bekleden van een belangrijk ambt een eervolle zaak moet zijn geweest en invloed gaf, kwam het wel voor dat iemand onder een benoeming probeerde uit te komen. De rijke boer Rutger de Beer was in 1742 al als buurmeester benoemd. In 1747 weigerde hij om deze functie opnieuw te bekleden. Schout Jacobus Doekes deed hierover in een brief zijn beklag bij het Hof van Utrecht. Dit had blijkbaar effect, want later werd onderaan een kopie van deze brief bijgeschreven: "Ick ondergeschreven verklaere by ondertekening deses t' accepteren om als Buurmeester over den jaere ingaen-

de Lamberti 1747 t' ingevolge de aanstelling van syn Hoogheyd te fungeren en my op de convocatie vanden schout in den Eed te laten neemen", met daaronder de handtekening van Rutger de Beer.²⁵ Ook later vervulde De Beer nog verschillende ambten. Zo werd hij in 1750 benoemd tot schepen en zowel in 1754 als 1760 tot buurmeester. Waarom ambten soms werden geweigerd, is niet altijd duidelijk. In 1789 wilde Geurt Pieterse Hilhorst niet opnieuw²⁶ als buurmeester worden geïnstalleerd, omdat "hetselve een ampt is dat tot laste strekt"²⁷. Mogelijk was de uitoefening van zo'n prominente functie zo tijdrovend, dat men in de uitoefening van zijn beroep werd belemmerd.

(Deel 2 van dit artikel zal worden gepubliceerd in het volgende nummer van Van Zoys tot Soest.)

²⁴ Waarschijnlijk gaat het hier om Peter Jacobse Kok (1685-1752), landbouwer in de Birk. (Mededeling Gérard Derks.)

²⁵ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 10, Requesten, zowel origineel als in afschrift, van de schout aan het hof van Utrecht naar aanleiding van de weigering van aangestelde buur- en kerkmeesters om die bediening te aanvaarden (1747, 1768).

²⁶ Hij was dat ook al geweest tussen 1786 en 1788.

²⁷ GA Soest, Gerecht Soest en Birk (1588-1813), inv.nr. 11, Stukken betreffende een correspondentie tussen het gerecht en de domeinraad van Z.H. over de nominatie van een buurmeester 1789.

Erfgoedhuis Utrecht (thans Landschap Erfgoed Utrecht) heeft in opdracht van de Provincie Utrecht een lijst opgesteld van onderwerpen waarnaar nog niet of nauwelijks historisch onderzoek is gedaan. Bij de samenstelling van deze lijst zijn de erfgoedinstellingen in de provincie (waaronder historische verenigingen) betrokken geweest. De leemtelijst is uitgegeven in boekvorm: M. Heurneman, Waard om te weten. Leemtelijst geschiedschrijving provincie Utrecht (Utrecht 2007). Met de leemtelijst in de hand is het mogelijk om meer lijn te aan te brengen in het lokaal en regionaal historisch onderzoek.

De bestuurlijke elite in de 18de en 19de eeuw is de eerste lacune die wordt aangepakt. Het erfgoedhuis heeft hiervoor een onderzoeksplan opgesteld. Eerst zullen op lokaal niveau onderzoeken worden gedaan naar een aantal politieke sleuteljaren: 1747, 1786/1787, 1795, 1813 en 1848. Deze onderzoeken worden in verschillende plaatsen uitgevoerd: onder andere in Soest, Oudewater, IJsselstein, Maarssen, Doorn, Zeist en Wijk bij Duurstede. Leden van lokale historische verenigingen worden uitgenodigd om hieraan mee te doen. De resultaten van de plaatselijke onderzoeken worden vervolgens met elkaar vergeleken, zodat een provinciebreed beeld ontstaat. Onderstaand artikel geeft een eerste aanzet tot een onderzoek naar de Soester elite in de 18de eeuw.

Voor meer informatie over het onderzoeksprogramma en de leemtelijst kunt u terecht bij Landschap Erfgoed Utrecht, 030-2205534 (na 1 oktober 2007), m.heurneman@landschaperfgoedutrecht.nl

‘TENEINDE DE BROODBEZORGING TE KUNNEN VOORTZETTEN ...’

Sanering in het bakkersbedrijf in Soest, 1961-1967 (slot)

Jan Peet

In 1961 slagen de bakkers in Soest erin om, samen met de huisvrouwenorganisaties en de gemeente, de bezorging van brood aan huis te reorganiseren. Het lijkt erop dat hiermee het probleem van de bezorging is opgelost. Een vraag is of de sanering ook op langere termijn zal slagen.

4. Het resultaat van de sanering op langere termijn

De sanering van de bezorging is in de jaren 1960 niet het enige punt waarop de Soester bakkers met elkaar samenwerken. Nauw ermee verbonden is een omvattende vakantieregeling, waarbij bakkers waarnemen voor afwezige collega's in naburige wijken.ⁱ Deze regeling functioneert over het algemeen blijkbaar goed. Er is wel één klacht gedocumenteerd: bakker C.E.J. van der Flier vindt in juli 1962 dat hij voor de waarnemingsregeling te veel personeel moet inzetten op verkooppunten die te weinig omzet opleveren. Deze klacht is vooral ook interessant omdat Van der Flier nu, een jaar later, alsnog zijn hart lucht over het feit dat hij bij de sanering als geen ander omzet heeft moeten afstaan aan andere bakkers. Hij bedankt daarom bij de Federatie “feestelijk” voor de eer om nogmaals het slachtoffer van een onderlinge regeling tussen de Soester bakkers te zijn.ⁱⁱ Daarnaast adviseert een Prijzencommissie van de Federatie tussen 1967 en 1970 over verkoopprijzen voor brood, banket en andere bakkersproducten.ⁱⁱⁱ De bakkers werken met ingang van 1964 ook samen met het maken van reclame rond speciale aanbiedingen.^{iv}

De bezorging van brood na de sanering

Veel verdere klachten van huisvrouwen over de bezorging zijn er na de invoering van de sanering waarschijnlijk niet. Er zijn althans maar weinig klachten bewaard gebleven. In de jaren 1961 en 1962 heeft een deel daarvan bovendien betrekking op de kwaliteit van het brood en niet op de bezorging.^v In oktober 1963 zijn er protesten als bakker G. van Brummelen de bezorging staakt. Alweer: niet heel veel. Maar interessant is, dat sommige klanten nu niet afwachten welke nieuwe bakker zij krijgen toegewezen. Zij zoeken zelf een andere bezorger, en verlangen dat het College voor wijkverdeling dat accepteert.^{vi} Het Contactorgaan komt, voorzover bekend, in totaal vier maal bijeen – het laatst in maart 1965. Wat in het orgaan besproken wordt is niet bekend, behalve dat op 14 november 1963 vrijwel zeker de genoemde problemen rond G. van Brummelen ter tafel komen.^{vii}

Meer algemeen kan de sanering niet voorkomen dat sommige Soester bakkers na juni 1961 een eigen weg gaan, de bezorging van brood staken en zich uitsluitend op verkoop in de winkel richten. Omstreeks de jaarwisseling 1962-1963 zet bakker J.M. van de Oord deze stap, “helemaal buiten het college voor wijkverdeling om”. Zijn wijk wordt verdeeld en Van de Oord zelf krijgt klaarblijkelijk toestemming om de saneringsovereenkomst op te zeggen.^{viii} Bij het staken van de bezorging door G. van Brummelen in oktober 1963 staat het College voor wijkverdeling blijkbaar opnieuw machteloos bij een *fait accompli*.^{ix} In de zomer van 1966 trekt bakker P. Renooy zich terug.^x Renooy maakt gebruik van de bepaling in de saneringsovereenkomst, dat individuele deelnemers met ingang van 29 juni 1966 de overeenkomst kunnen opzeggen. Dat Van de Oord en Van Brummelen de wijkverdeling voortijdig verlaten is duidelijk in strijd met de overeenkomst. De andere Soester bakkers laten dit waarschijnlijk toe, omdat de wijken van de uittredende bakkers verdeeld worden over naburige collega’s die daar nieuwe klanten kunnen werven. Sommige bakkers die nog wel bezorgen laten hun klanten overigens weten dat dit onrendabel wordt, als de klant behalve brood niet ook andere producten aan de deur gaat kopen. Twee bakkers kondigen aan dat zij niet meer huis aan huis kunnen bezorgen, en per straat of huizenblok één verkooppunt zullen kiezen. Zij zullen hun aankomst daar aankondigen met een bel.^{xi} De sanering blijkt dus, op wat langere termijn bezien, zeker geen afdoende oplossing van het probleem van de broodbezorging. De ontwikkeling van de bezorging in Soest past overigens in een landelijke trend. Het belang van bezorging als vorm van broodverkoop neemt sinds het midden van de jaren 1960 in heel Nederland af. Tabel 5 geeft enkele cijfers.^{xii}

**Tabel 1 – de distributie van brood
(in procenten van de broodomzet)**

	1970	1980
Door bezorging van bakkers	55	20
In bakkerswinkels	28	34
In het ‘derde kanaal’	17	46

Hierbij moet wel worden bedacht dat onder het ‘derde kanaal’ ook rijdende winkels worden verstaan. Deze bezorgen als onderdeel van een breder assortiment tevens brood. Daarnaast omvat het derde kanaal het algemeen levensmiddelenbedrijf, bakkerswinkels zonder eigen bakkerij en de levering van brood aan grootverbruikers als ziekenhuizen en de horeca.^{xiii} Aan het einde van de twintigste eeuw wordt ongeveer 70 procent van het brood in Nederland verkocht via supermarkten, warenhuizen en dergelijke.^{xiv}

De Soester bakkers beëindigen tegen deze achtergrond in 1967 hun gezamenlijke bemoeienis met de organisatie van de broodbezorging. Blijkens het kasboek van het College voor wijkverdeling komt dit College op 24 mei 1966 voor het laatst bijeen. Het financieel beheer van het College wordt met ingang van het boekjaar 1967-1968 overgenomen door de Federatie.^{xv} De sanering van de broodbezorging in Soest heeft dan, alles bijeen, zes jaar geduurd.

Het bakkersbedrijf

De daling van de broodconsumptie in Nederland zet na 1970 door, maar kan in de tweede helft van de jaren 1980 tot staan worden gebracht op een niveau van ongeveer 60 kilo per persoon per jaar.^{xvi} Een belangrijke factor in deze trendbreuk lijkt te zijn dat de ambachtelijke bakkers sinds omstreeks 1970 hun bedrijven verder moderniseren, het assortiment aan brood verbreden en vernieuwen, en de kwaliteit verbeteren. Daarnaast slagen de bakkers er door grootschalige voorlichting en reclame in, om zich tegenover het supermarkt- en zelfbedieningsbedrijf nieuw te positioneren als ‘warme’ bakkers.^{xvii} Een gevolg is dat de marktpositie van de ambachtelijke bakkers na 1970 nauwelijks verslechtert, of zelfs verbetert. Het aandeel van het ambachtelijke bedrijf in vaste verkooppunten van brood is in 1970 74 procent, en in 1980 73 procent. In 1972 wordt 55 procent van het bloem en meel in het bakkersbedrijf verwerkt in ambachtelijke ondernemingen, en 45 procent in

industriële ondernemingen. Dit is in de tweede helft van de jaren 1970 ongeveer 60 procent voor het ambachtelijke bedrijf en rond 40 procent voor het industriële bedrijf.^{xviii} Tegelijkertijd neemt het *aantal* ambachtelijke bakkerijen na 1970 verder af, tot 3.300 in 1993.^{xix} Ook in Soest gaat de daling van het aantal bakkers voort. In oktober 1962 sluit bakker J. Vonk zijn bedrijf. Zijn wijk wordt verdeeld over “de omringende Collega’s”. In 1965 overlijdt bakker A. Wolse. Zijn wijk wordt met bemiddeling van het College voor wijkverdeling voor *f* 1500,- overgenomen door bakker J.F. van Leek, ten behoeve van diens zoon. Maar deze zoon dooft kort daarna de vuren, en gaat bezorgen voor een broodfabriek.^{xx} In 1969 stopt bakker E.J. Wiggelinkhuizen.^{xxi} En de genoemden zijn hoogstwaarschijnlijk niet de enigen. Het kasboek van de Federatie van Soester bakkerspatroons vermeldt voor het jaar 1970 slechts elf contribuerende leden. Dit aantal blijft daarna tot het einde van de jaren 1980 vrij stabiel: sommige bekende namen vallen weg, maar er komen nieuwe namen bij. Het kasboek vermeldt in 1997 voor het laatst – vijf – contribuanten.^{xxi}

5. Besluit

De sanering van de broodbezorging in Soest tussen 1961 en 1967 kan samenvattend worden getypeerd als een traditioneel antwoord van ambachtelijke middenstanders – *in casu* de bakkers – op veranderende omstandigheden in de economie en de samenleving. Deze veranderende omstandigheden zijn vooral: een gestage daling van de vraag naar brood, (de vrees voor) toenemende concurrentie van andere aanbieders van brood, een groeiend tekort aan personeel, en een stijging van de kosten (met name ook voor personeel). Het personeelstekort en de kostenstijging drukken direct op een toch al inefficiënt georganiseerde bezorging. De daling van de vraag en de toenemende concurrentie maken een beperking van de kosten – ook voor bezorging – zeer wenselijk. Maar ze roepen tegelijkertijd de vraag op of een ingrijpende wijziging in de gevestigde praktijk van de bezorging, commercieel gezien, verstandig is.

De sanering van de bezorging is een *traditioneel* antwoord op de veranderende omstandigheden, omdat zij aansluit bij een lange praktijk van onderlinge regulering en marktordening in het bakkersbedrijf, óók in Soest. De sanering slaagt in eerste instantie vooral, omdat de Soester bakkers in 1961 gezamenlijk de plaatselijke markt voor brood vrijwel beheersen. Zij kunnen, als zij saamhorigheid bewaren, in beginsel eenzijdig bepalen aan wie zij brood verkopen. Zij kunnen dit

onderling organiseren op een voor henzelf bedrijfseconomisch gunstige manier. De meeste klanten – hoofdzakelijk huisvrouwen - zijn in 1961 aangewezen op het broodaanbod van de samenwerkende bakkers, én op de bezorging van dat aanbod aan huis. Er zijn op dat moment vrijwel geen andere aanbieders van brood. Er zijn geen supermarkten of andere winkels die brood en andere levensmiddelen in één assortiment aanbieden. Het alternatief voor bezorging – zelf brood (en melk, en groente) – bij verschillende winkels gaan halen is daarom onaantrekkelijk. En dit temeer omdat in Soest veel klanten geen bakker dicht bij huis hebben. De klanten zijn daarnaast waarschijnlijk bereid om mee te werken aan de sanering, omdat de bakkers deze zorgvuldig presenteren. Verder speelt ook hier een rol dat economische en maatschappelijke problemen in Nederland vaak bij voorkeur door onderling overleg en samenwerking tussen belanghebbenden – en eventueel de overheid – worden opgelost. In Soest in 1961 zijn niet alleen de producenten, maar ook de consumenten van brood georganiseerd. De organisaties worden het eens over een regulering van de plaatselijke markt voor brood. Zij hebben voldoende invloed om deze regulering door te zetten. De gemeentelijke overheid is bereid om hierbij diensten te verlenen. Ook enkele leveranciers van bakkerijproducten zien het kennelijk als een belang om mee te werken. De klanten stellen zich volgbaar op. Een direct commercieel risico is er niet.

De sanering heeft uiteindelijk echter geen of slechts tijdelijk succes. Eén oorzaak daarvan is, dat het personeelstekort en de personeelskosten in de loop van de jaren 1960 alleen maar toenemen. De meer efficiënte organisatie van de bezorging biedt daartegen klaarblijkelijk niet voldoende tegenwicht. Sommige bakkers zien zich vermoedelijk hierdoor gedwongen, de in 1961 aangegane samenwerking vroegtijdig op te zeggen. Een tweede oorzaak is, dat de samenwerkende bakkers naarmate de jaren 1960 verstrijken, steeds minder de plaatselijke broodmarkt kunnen beheersen. Al snel na 1961 verschijnen in Soest de eerste supermarkten. Op 1 januari 1968 wordt de verkoop van brood volledig vrijgegeven. Huisvrouwen krijgen een alternatief voor het broodaanbod van de samenwerkende bakkers, en voor bezorging van brood aan huis. De consumenten worden minder volgbaar. Bezorging van brood als zodanig is bovendien op de terugtocht. Het zal daarom geen toeval zijn dat de Soester bakkers de regulering van de bezorging in 1967 beëindigen.

- I COLLECTIE VAN BRUMMELEN, KNIPSEL (DAGBLAD *TROUW*, 26 MEI 1961); STENCIL, "VACANTIE" (Z.D. [ZOMER 1963]); EN GEDRUKTE MEDEDELING, "EERSTE PERIODE BAKKERSVACANTIE", MET AANTEKENINGEN IN HANDSCHRIFT (Z.D. [ZOMER 1966]).
- II COLLECTIE VAN BRUMMELEN, HANDSCHRIFT, BRIEF VAN E.J. VAN DER FLIER AAN DE BAKKERSFEDERATIE SOEST (3 JULI 1962).
- III COLLECTIE VAN BRUMMELEN, STENCILS, "AAN DE LEDEN DER FEDERATIE VAN SOESTER BAKKERSPATROONS" (SEPT. 1967, NOV. 1968, APRIL 1970).
- IV COLLECTIE VAN BRUMMELEN, GEDRUKTE RECLAMEBILJETTEN "DE SOESTER BAKKERSPATROONS", "DE SOESTER BAKKERS" EN VERGELIJKBARE KOPJES (Z.D. [1964 EN 1965]).
- V COLLECTIE VAN BRUMMELEN, BRIEFBLOC ZONDER VLOEIPLAAT, AANTEKENINGEN BETREFFENDE KLACHTEN VAN VROUWEN (Z.D. [TUSSEN 8 JUNI 1961 EN 9 JAN. 1962]).
- VI COLLECTIE VAN BRUMMELEN, HANDSCHRIFT, BRIEF VAN T. TIMMER AAN DE COMMISSIE VOOR WIJKVERDELING (7 OKT. 1963); HANDSCHRIFT, BRIEFKAART VAN G. VAN DER LAAG AAN A. ROETMAN (COMMISSIE VOOR WIJKVERDELING) (10 OKT. 1963); TYPOSCRIPT, BRIEF VAN H.M.J. KINDERDIJK [AAN DE COMMISSIE VOOR WIJKVERDELING] (7 OKT. 1963); EN STENCILS MET HANDSCHRIFT, MEDEDELINGEN VAN KLANTEN AAN DE COMMISSIE VOOR WIJKVERDELING (OKT. 1963).
- VII AANNEMELIJK IS DAT HET COLLEGE VOOR WIJKVERDELING (LATER) OP DEZELFDE 14E NOVEMBER EEN GESPREK HEEFT MET G. VAN BRUMMELEN. VGL. COLLECTIE VAN BRUMMELEN, KASBOEK RAYONERING SOEST, 1961-1965.
- VIII COLLECTIE VAN BRUMMELEN (MAP STATION VOOR MAALDERIJ EN BAKKERIJ – WAGENINGEN), HANDSCHRIFT, "JAARVERSLAG VAN DE PENNINGMEESTER VAN HET COLLEGE DER RAYONERING TE SOEST OVER HET BOEKJAAR 1 JULI 1962 - 30 JUNI 1963" (16 OKT. 1963); EN STENCIL, MEDEDELING VAN HET COLLEGE VOOR WIJKVERDELING AAN KLANTEN (Z.D. [JAN/FEB. 1963]).
- IX COLLECTIE VAN BRUMMELEN, TYPOSCRIPT, BRIEF VAN H.M.J. KINDERDIJK [AAN DE COMMISSIE VOOR WIJKVERDELING] (7 OKT. 1963).
- X COLLECTIE VAN BRUMMELEN (MAP STATION VOOR MAALDERIJ EN BAKKERIJ – WAGENINGEN), HANDSCHRIFT, "JAARVERSLAG V/D PENNINGMEESTER RAYONERING, SOEST. BOEKJAAR 1 JULI 1966 - 30 JUNI 1967" (OKT. 1967).
- XI COLLECTIE VAN BRUMMELEN, GEDRUKTE MEDEDELING, "ELKE DAG KOMT DE BAKKER!" (Z.D.), EN GEDRUKTE MEDEDELINGEN VAN A. VAN OOSTENBRUGGE EN J.F. VAN LEEK AAN KLANTEN (Z.D.).
- XII SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 127, 131.
- XIII [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ*, P. 11, 13.
- XIV *TECHNIEK IN NEDERLAND*, III, P. 293.
- XV COLLECTIE VAN BRUMMELEN, KASBOEK RAYONERING SOEST, 1961-1967 [TWEDE HELFT] EN 1968; EN (MAP STATION VOOR MAALDERIJ EN BAKKERIJ – WAGENINGEN), HANDSCHRIFT, "JAARVERSLAG V/D PENNINGMEESTER RAYONERING, SOEST. BOEKJAAR 1 JULI 1966 - 30 JUNI 1967" (OKT. 1967).
- XVI JOBSE-VAN PUTTEN, *EENVOUDIG MAAR VOEDZAAM*, P. 323.
- XVII SCHOEP, *100 JAREN NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND*, P. 129, 132; JOBSE-VAN PUTTEN, *EENVOUDIG MAAR VOEDZAAM*, P. 320-322; [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ*, P. 13; *KATHOLIEKE VERENIGING VAN ONDERNEMERS IN HET BAKKERSBEDRIJF*. 1917-1992. *EEN IMPRESSIE* (DEN HAAG 1992), P. 63.
- XVIII [EIMKB], *DE GEMENGDE BROOD- EN BANKETBAKKERIJ*, P. 8, 10.
- XIX *KATHOLIEKE VERENIGING VAN ONDERNEMERS IN HET BAKKERSBEDRIJF*, P. 33.
- XX COLLECTIE VAN BRUMMELEN (MAP STATION VOOR MAALDERIJ EN BAKKERIJ – WAGENINGEN), HANDSCHRIFT, "JAARVERSLAG VAN DE PENNINGMEESTER VAN HET COLLEGE DER RAYONERING TE SOEST OVER HET BOEKJAAR 1 JULI 1962 - 30 JUNI 1963" (16 OKT. 1963); HANDSCHRIFT, "JAARVERSLAG V/D PENNINGMEESTER RAYONERING, SOEST. BOEKJAAR 1 JULI 1966 - 30 JUNI 1967" (OKT. 1967); KASBOEK RAYONERING SOEST, 1965-1966 EN 1966-1967.
- XXI COLLECTIE VAN BRUMMELEN, HANDSCHRIFT, BRIEF VAN E.J. WIGGELINKHUIZEN AAN HET BESTUUR EN DE LEDEN VAN DE FEDERATIE (9 SEPT. 1969).
- XXII COLLECTIE VAN BRUMMELEN, KASBOEK RAYONERING SOEST, 1970-1998.

150 JAAR GELEDEN VRAAGT GERRIT SPIJKER “OPWINDER VAN HET UURWERK IN DEN DORPTOREN” VERHOOGING VAN ZIJN KARIG LOON

Joop Piekema

Ingekomen stuk gemeente Soest 1855 nr 126 (gevoegd als bijlage gemeenteraad)

Aan de WelEdele achtbare Heeren Burgemeester en Wethouders der gemeente Soest

Geeft met den meest verschuldigten eerbied te kennen:

Gerrit Spijker Horologie en klokke maker in de gemeente Soest.

Daar ik adressant nu ruim een jaar door Wel Edele achtbare Heere ben begunstigt geworden met het opwinde van het dorps uurwerk voor welke werkzaamhede mij adressant een som van twaalf gulden wordt toegestaan en uitbetaald Wel Edele achtbare Heere ik hoop uEd zult het mijn niet ten kwade duide als dat ik bij deze de eerbiedige vrijheid neemt om uEd een ootmoedig verzoek aan te biede naamentlijk dat het uEd moge goed vinde om de belooning voor boven genoemde werkzaamhede te verhoogen. Daar vroeger den gewezen veldwachter R. Oosterbeek met dit werk is belast geweest en deze daarvoor ook *f* 12,- heeft genote echter kan ik niet verzwijge de Heere opmerkzaam te make en in overweging aan te bieden dat dien destijds amp-tenaar deze werkzaamheden voor minder belooning konde waarnemen daar hij niets verzuimde en de tijd voor zichzelf had. Daar ik echter in tegen over gestelde positie verkeerdt dan is het mij meenig maale gebeurd dat zich kleine reparatie voor deed dien ik telkens op een spaarzaame en hoog zuinige wijze hebt hersteld. Dat tog geenzints een particulier kan doen het welk met verloop van tijd tot tijd een groote koste voor de gemeente zouden ten gevolgen hebben.

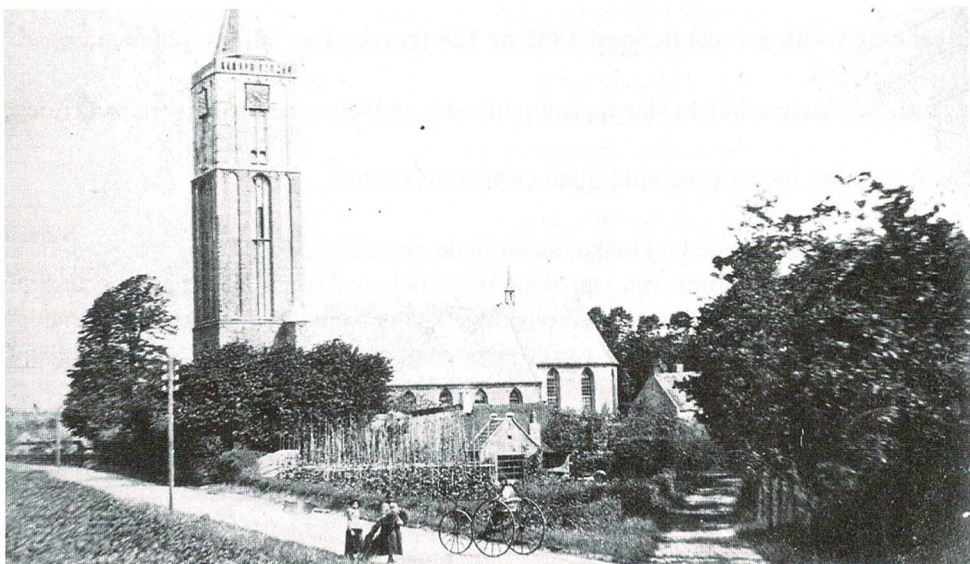
Hoopende alzoo, dat dat uEd achtbare Heere op mijn nederig verzoek een gunstig regard zult slaan en mijn billijk verzoek naar uEd goedkeuring ten mijne behoefte gunstig zult regelen.

Soest, den 24 Augustus 1855

Uedel achtbaren dienst vaardige en onderdanige dienaar
G. Spijker

Notulen gemeenteraad Soest 24 augustus 1855

Agendapunt 3: wordt gelezen een missieve van Gerrit Spijker, klokkenmaker alhier (zie nr 126 der bijagen) verzoekende om verhooging zijner jaarwedde als opwinder van het uurwerk in den toren der gemeente, waarop, met algemeene stemmen, wordt besloten: die jaarwedde op de begrooting van 1856 voortedragen ad f 18,-.

*Zicht op de Oude Kerk vanaf de Doodweg thans Torenstraat. Rechts loopt de Neerweg.
Foto van dorpsfotograaf J. Ebbenhorst, ca 1875.*

Ingekomen stuk gemeente Soest 1857 nr 222

Aan den Weledelen Achtbaren Heer Burgemeester en Verdere Leden uitmakende het gemeentebestuur van Soest.

Geeft met den meesten eerbied te kennen:

Gerrit Spijker.

Van beroep horlogie-maker wonende in wijk B Middelwijk aan den Brinkweg in de gemeente Soest.

Daar den adressant nu eenigen tijd verleden is gehuwd en daarom met ter woon is

moeten veranderen, echter nog altijd met de zorg belast om het uurwerk der klok van de bovengenoemde gemeente op te winden, en tevens tegelijk, zoo het noodig is, ook deze repareeren, welk laatste nogal dikwijls voorkomt, voor deze werkzaamheden geniet den adressant vroeger *f* 12,- in het jaar, echter nu omtrent een jaar verleden is die som door Ued. achtb. met *f* 6,- verhoogd geworden, dus nu *f* 18,- per jaar, deze beloning komt adressant veel te gering voor, daar hij nu veel grooter afstand van den toren verwijderd is, en dikwijls meer moet verzuimen als mijn bovengenoemde belooning opbrengt. Het is slechts 5 cents daags, daarom neemt den adressant zeer beleefdelyk de vrijheid om de Weledele achtb. H.H. te verzoeken dat het hun moge behagen, om mijn tractement te verbeteren en te brengen het op *f* 30,- in het jaar, dit is nog een karig loon als men daaronder berekent de reparatie die daaraan geschiedt die ik met alle zorgvuldigheid gadeslaat en ook bewerkt, overtuigd als ik ben dat het niemand daarvoor kan doen, den adressant is hoopende dat de Weledele achtb. H.H. mijn eerbiedig verzoek in overweging zullen nemen, de adressant leefd alzoo in de vertrouwen dat de Weled: achtb. H.H. mijn billijk verzoek niet zullen van de hand wijzen.

Soest, den 4 Julij 1857

't welk doende,

G. Spijker.

(N.B.: deze brief is niet door Spijker zelf geschreven).

Verzonden stuk gemeente Soest 1857 nr 265

Rekwest van G. Spijker. Aan den adressant.

Soest, den 11 Julij 1857

Ik geef u bij deze kennis dat de raad der gemeente, op het door u, in dato 4 dezer, agenda nr 222, aan hem ingediende adres, goedgevonden heeft uw jaarwedde als opwinder van het uurwerk in den dorptoren, in te gaan op 1 Jan 1858 en tot wederopzeggens toe, te bepalen op *f*25,- mits daaronder zij begrepen de levering van de olij tot het smeeren en het doen der kleinere, tot het gewoon onderhoud vereischte reparaties, zijnde daarvan echter de meer belangrijke uitgezonderd.

De Burgemeester van Soest

P. Gallenkamp Pels

Ingekomen stuk gemeente Soest 1857 nr 244

Aan den Wel Ed Achtb Heer Burgemeester der gemeente Soest

Mijn Heer UEd geeft mij op den 11 dezer kennis dat mijn jaarwedde voor het opwinden van het dorps uurwerk is bepaald door Burgemeester en verdere leden van den Raad op *f* 25,- met bijlevering van olie en het doen van kleine reparatieën tot het uurwerk vereischt welk voorstel ik niet kan aannemen daar ik dikwijls meer verzuimd dan verdiend. Ik kan dit alleen aannemen als UEd aan mijn eerste verzoek kan voldoen en met mijn eerste verzoek te beginnen bij levering van olie enz daar niet onder begrepen schoon de kleine reparatieën wel. Daar heb ik noch nooit iets voor gevorderd want ik begrijp dat dat altijd bij het opwinden wordt begrepe indien UEd daar niet aan kan voldoen wensch ik zoo spoedig mogelijk ontslage te weze, schoon ik wel tijd geeft om een ander bekwaam perzoon tot het zelve op te zoeken.

G. Spijker

Verzonden stuk gemeente Soest 1857 nr 358

Jaarwedden. Aan den adressant G. Spijker alhier.

Soest, den 24 Sept 1857

Ik geef u, in atwoord op uw verzoek v.d. 25 Julij, kennis dat de gemeenteraad, in zijne vergadering v.d. 21 dezer Nr 4 C, besloten heeft een jaarwedde, als opwinder van het uurwerk in den toren, integraan met 1 Jan 1858 vast te stellen op *f* 30,- en zulks tot wederopzeggens toe, onder voorwaarde dat door U worde voldaan aan de verbindtenis tot het kosteloos verrigten van kleine reparatien aan het genoemd uurwerk.

De Burgemeester van Soest,
P. Gallenkamp Pels

Drie generaties Spijker ontfermden zich over de Soester uurwerken

Gerrit Spijker wordt op 17-09-1814 te Hoevelaken geboren uit het huwelijk van Willem Willensz Spijker, daghuurder en spinder, geboren ca 1780 (als afgeleide) te Laren NH, en Henrica (Heijntje) Gerritse Dijkgraaf, gedoopt 11-09-1781 te Soest (naderhand steeds vermeld 1779 te Soest). Er worden, na Gerrit, nog drie kinderen uit het huwelijk geboren: Aartje op 10-04-1816 te Amersfoort; Maria op 12-03-1822 te Soest, en Aaltje op 23-07-1823 eveneens te Soest. Vader overlijdt, al jong, op 03-09-1824 te Soest – moeder verdient daarna als werkster de kost voor het gezin. Zij zal de respectabele leeftijd van 92 jaar bereiken.

In het inschrijvingsregister Nationale Militie lichting 1833 staat Gerrit te boek als boerenknecht met als signalement: aangezicht ovaal, voorhoofd laag, ogen bruin, neus groot, mond gewoon, kin rond, haar en wenkbrauwen bruin, litteken rechter-oog. Hij treedt op 30-05-1857 in het huwelijk met Aaltje Wolfsen, geboren 11-02-1826 te Eemnes. Het echtpaar vestigt zich aan de Brinkweg, waar Gerrit het beroep van klokkenmaker uitoefent. Uit het huwelijk worden vijf kinderen geboren. In het bevolkingsregister 1880-1890 wordt als adres vermeld Dorpskerkpad A 168.

Na het overlijden van Gerrit op 22-07-1889 toont zijn zoon Hermanus Willem geboren 20-08-1859, inmiddels ook opgeleid tot klokkenmaker, zich een waardig opvolger. Hij heeft zijn zaak eerst aan de Brinkweg, maar na zijn huwelijk op 24-05-1890 met Wilhelmina Butzelaar, geboren 26-04-1861 te Baarn, opent men rond 1894 een klokkenwinkel aan het Lange Eind A 119 – na een aantal vernummeringen luidt het uiteindelijk adres Van Weedestraat 25. Uit het huwelijk worden vijf kinderen geboren – een in 1897 geboren dochter leeft maar enkele maanden.

't Mag wonderbaarlijk heten..... Met zoons Gerardus Antonius Spijker, geboren 09-01-1894 en Antonius Gerardus Spijker, geboren 03-09-1900, treedt de derde generatie horlogemakers in het voetlicht. Zoon Gerard vertrekt, nadat hij in 1924 in het huwelijk is getreden en nog enkele jaren met vrouw en kind inwoont op Van Weedestraat 25, in 1928 naar Utrecht, waarschijnlijk om voor zichzelf te beginnen. Zoon Anton opent, na kennelijk minder succesvolle pogingen om zich het banketbakkersvak eigen te maken, rond 1935 een horlogerie op Soesterbergsestraat 26, in het eind jaren '20 gebouwde prestigieuze woon- en winkelblok Soesterbergsestraat 24 t/m 30, met als latere burens banketbakkerszaak Kruiswijk en fotozaak Huizinga.

Zicht op de Van Weedestraat, kijkrichting Nieuwerhoek, met links de voormalige klokkenwinkel van Spijker als onbewoonbaar verklaarde woning.

Men lette op de levensgevaarlijke verkeerssituatie.

De foto is in 1957 gemaakt – weldra zal het pand tegen de vlakte gaan.

Verderop zien we het winkelblok met (o.a.) de “Bazar de Luxe” –

huishoudelijke artikelen van W.T.M..van Hall.

Begin jaren '80 zal hier de Van Weedepassage verrijzen.

Vader Herman komt op 16-04-1940, op 80 jarige leeftijd, te overlijden – het lijkt aan weinig twijfel onderhevig dat hij tot het einde toe in de zaak zal hebben gestaan. De droeve uitkomst is wel dat, na 45 jaar, het doek valt voor de klokkenwinkel aan de Van Weestraat. Het winkelgedeelte wordt aan anderen verhuurd. Na de dood van weduwe Butzelaar op 25-04-1942 blijft de inwonende, ongehuwd gebleven dochter Alida Barbera het pand bewonen, dat een steeds bouwvalliger aanzien krijgt en uiteindelijk zelfs onbewoonbaar wordt verklaard. Het pand is een letterlijke sta-in-de-weg. Trottoir en fietspad worden daar jarenlang onderbroken – fietsers en voetgangers moeten “om een bochtje” gaan. Eerst in 1957, als Alida, waarschijnlijk na landurige pressie, haar geboortehuis heeft verlaten, reikt de sloop van het eens zo bekende pand de oplossing aan voor dit slepende verkeersprobleem. De sloping komt de gemeente toch al goed te stade omdat juist hier de uitmonding van het aan te leggen Nassauplantsoen is toebedacht.

Als tenslotte Anton Spijker in 1965 de 65 jarige leeftijd heeft bereikt houdt hij het, na zo’n 30 jaar ondernemerschap aan Soesterbergsestraat 26, voor gezien en doet hij zijn zaak bij gebrek aan opvolging over aan horlogemaker A.v.d. Weerd. Hiermee verdwijnt, na een traditie van 125 jaar, de laatste horlogewinkel van het geslacht Spijker uit het Soester straatbeeld. Een geslacht dat, zo mogen we gerust zeggen, hier geschiedenis heeft geschreven!

BRONVERMELDING

ARCHIEF GEMEENTE SOEST 1812-1928:

- INV.NR 23: NOTULEN VAN DE VERGADERINGEN VAN DE GEMEENTERAAD 1851-1874;
- INV.NR 40: BIJLAGEN BIJ DE NOTULEN VAN DE VERGADERINGEN GEMEENTERAAD 1857-1862;
- INV.NR 113: INGEKOMEN STUKKEN 1855;
- INV.NR 115: INGEKOMEN STUKKEN 1857;
- INV.NR 233: BRIEVENBOEK 1855-1859;
- INV.NR 1010: INSCHRIJVINGSREGISTER VOOR DE NATIONALE MILITIE 1817-1840;
- BEVOLKINGSREGISTERS; REGISTERS BURGERLIJKE STAND; KADASTER.

LITERATUUR:

- TERATUURUTMAN, EEMLANDSE KLAPPERS;
- ADRESBOEKEN GEMEENTE SOEST.

WEBSITE:

WWW.DICKVANFULPEN.COM

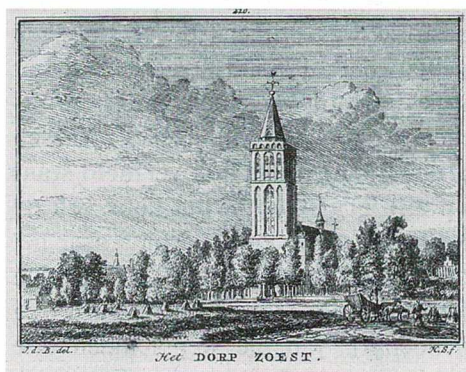
DE OUDSTE AQUAREL VAN SOEST

Gezicht op de hervormde pastorie en kerk door Cornelis de Kruijff, 1817

Gerard Raven (conservator van Museum Flehite)

Onlangs verwierf Museum Flehite een prachtige aquarel, met steun van de gemeente Soest en de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Rechts zien we de Oude Kerk, met vooraan het koor en achteraan de toren. Links de zijkant van de pastorie; de voorgevel staat naar de Peter van den Bremerweg (nu is het adres echter Kerkstraat 15, de witte villa van de familie Klomp). De afbeelding is van grote historische betekenis voor Soest. Er zijn maar weinig oudere dorpsgezichten bekend en de eerstvolgende kleurenprent is van 1860.

Soest is zeer karig bedeeld met dorpsgezichten van vóór 1820. Naast de hier afgebeelde gravure van de Oude Kerk zijn er alleen twee achttiende-eeuwse gezichten op Soestdijk bekend: een aquarel en een pentekening (Paleis Soestdijk in Baarn is overigens vaker geportretteerd).

Deze eenvoudige gravure van de hervormde kerk is in 1792 gemaakt door Hendrik Spilman voor een boek, maar gaat terug op een tekening van ca 1745 door Jan de Beyer (Museum Flehite, Atlas Coenen van 's-Gravesloot, 1921-243).

Gemeentearchief Soest heeft een ingekleurde versie.

Af en toe te zien

De aquarel is gemaakt door Cornelis de Kruijff (1774-1828). Hij is bekend om zijn stads- en dorpsgezichten in olie- en waterverf, meestal uit zijn woonplaats Amsterdam. Museum Flehite heeft ook twee verschillende gravures

van Paleis Soestdijk die naar een tekening van hem zijn gemaakt.

De schildering van de pastorie is gevat in een 19e-eeuwse lijst met getrokken glas van 46x56 cm, die er een bijzonder fraai geheel van maakt. Het kunstwerk heeft te lijden gehad van de tand des tijds, maar dit is nergens storend. Jammer is alleen dat door lichtwerking de groene partijen zijn verkleurd. Groen is nu eenmaal een vluchtige kleur in waterverf; dit zien we wel vaker bij oude aquarellen. Om verdere verkleuring te voorkomen bewaart het museum de aquarel in het donker in zuurvrij karton, geklimatiseerd en apart van de lijst. Het werk zal dus slechts af en toe en voor relatief korte perioden tentoongesteld kunnen worden.

Wie staan er op de schildering?

Op de voorgrond zien we een tuinman en bij het huis nog drie personen. Achterop is vermeld dat dit ds. Wouterus Gijsbertus van den Broek, zijn vrouw en zijn schoonmoeder zijn. Van den Broek werd in 1788 geboren in Barneveld, als zoon van Hermanus van den Broek en Maria van Ramshorst. Na zijn studie werd Wouterus in 1813 proponent (nu zouden we zeggen kandidaat) te Leiden. Hij werd als predikant te Soest bevestigd op 2 oktober 1814. Ik vond zijn huwelijk terug in de burgerlijke stand van Amersfoort. Op 25 februari

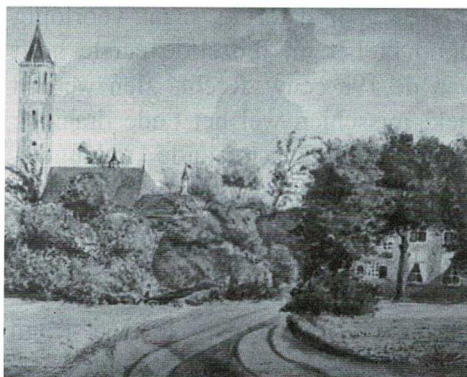
1817 trouwde hij met Margaretha Hondius, die daar in 1793 was geboren uit het huwelijk van Gerrit Hondius en Petronella van de Water. Op de achterzijde van de aquarel staat de moeder echter vermeld als Lucretia van de Water (geboren Amsterdam 1763). Doordat Van den Broek maar drie jaar in Soest stond is de aquarel vrij nauwkeurig te dateren op 1814-1817. Maar het lijkt onwaarschijnlijk dat hij zich in zijn verkeringsstijd liet vereeuwigen; het ligt veel meer voor de hand dat deze aquarel een huwelijkscadeau was. Daarmee hebben we een exacte datering! Deze wordt nog eens bevestigd door het feit dat het jonge echtpaar nog datzelfde jaar verhuisde, omdat Wouterus een beroep aannam naar Scherpenzeel. Hij was trouwens ook daarna geen man om ergens lang te blijven. In 1817 vertrok hij naar Scherpenzeel, 1822 Edam, 1823 Hilversum, 1829 Hattem, 1834 Fijnaard en Heiningen, 1837 Zwartsluis, 1840 Harderwijk, 1844 Veenendaal, 1845 's-Grevelduin-Capelle en Vrijhoeven, 1856 Otterloo. Zelfs voor een predikant was dat een rusteloos bestaan. In 1858 ging Wouterus met emeritaat en hij overleed te Hilversum op 19 januari 1861, 72 jaar oud.

De pastorie

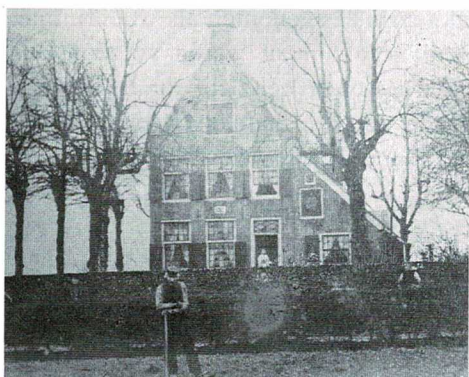
De woning van de predikant bestaat nog steeds in de vorm van een fraaie villa. We weten er meer van dankzij

enkele andere afbeeldingen in het Gemeentearchief Soest en een historisch overzicht van ds. J.J. Bos van ca 1900.

Het terrein was 0,82 ha (8200 m²), van de straatweg (nu de Kerkstraat) naar het toenmalige Korte Eind of Achterweg (Ferdinand Huycklaan). De pastorie was blijkens de eerste steen gebouwd in 1755. Het geld daarvoor was geschonken door een gereformeerd gemeentelid, Isaak Inssen (1662-1756), zoals ook vermeld staat op zijn grafsteen in het koor van de kerk. De gevel keek destijds naar het noorden en stond aan de Peter van den Breemerweg (tot 1935 Zwarteweg genoemd). Van die weg leidden drie hardstenen treden en een dito stoep naar een draaihek met twee vaststaande vleugels en een dubbele haag: een lagere van meidoorn en daarachter een hogere van beukenheesters. Op de aquarel is ook iets van oplopend gewas te zien. In 1816 stonden de nog ongehuwde Wouterus en de prins van Oranje (de latere koning Willem II) op deze stoep. Van hieruit volgden zij een boerenwedstrijd van paardenrennen, waarvoor Willem prijzen beschikbaar had gesteld. Hij had zijn arm toen nog in verband als gevolg van verwondingen tijdens de Slag bij Waterloo vier jaar eerder, waarbij Napoleon definitief verslagen werd. Als beloning had hij Paleis Soestdijk gekregen, dus hij had zijn buitenverblijf dichtbij.

*De Kerkstraat met rechts de pastorie.
Tekening door Ottolina Jacoba
Wilhelmina van Bennekom, 1855
(Gemeentearchief Soest 1580.0147).*

*De voorgevel van de pastorie,
ca 1880 vervaardigd door
dorpsfotograaf J. Ebbenhorst
(Gemeentearchief Soest 2410.0073)*

Op de aquarel zelf is de zijkant van de pastorie op het oosten afgebeeld, met volgens Bos zes ramen beneden en evenveel boven, die uitzien op de tuin. We zien ook nog een zolder met twee schoorstenen. De afbeelding geeft de indruk dat de pastorie vrijwel naast de kerk staat, maar een tekening uit 1855 geeft de afstand beter weer. Opvallend is dat de pastorie dicht aan de Kerkstraat is afgebeeld. Bos veronderstelde echter dat het verder van de weg was dan de middeleeuwse pastoorswoning en ook tegenwoordig staat het huis verder van de Kerkstraat. Van de pastorie zien we de achtergevel. Deze klopt met de beschrijving van Bos: beneden drie ramen, dat van de keuken wat kleiner. Op de verdieping twee ramen en daarboven een groot zolderraam.

De voorgevel is te zien op een foto van ca 1880. De beschrijving van ds. Bos klopt ook hier: een voordeur uit twee delen, met links daarvan twee en rechts één raam; op de verdieping drie ramen. Daarboven een groot zolderraam met houten luiken en aan weerszijden een ovaal raam in de muur, zoals toen vaker gebeurde. De stoep is in ieder geval verdwenen, omdat de ingang is verplaatst. Verder zijn de gevelsteen en rechts een aanbouw te zien. Die aanbouw was volgens Bos van later datum dan de pastorie; het materiaal was van lagere kwaliteit en met veel minder zorg afgewerkt. Hij veronderstelde dat het eerst een bergplaats voor turf, hout e.d. is geweest. Rechts daarvan is vervolgens een koetshuis verrezen die de bergplaats verving, waarna de aanbouw

in gebruik is genomen als woonruimte. Aan deze zijkant waren volgens Bos twee ramen en een deur van de keuken; verder een half raam en twee ramen van het kamertje naast de voordeur.

*Anoniem schilderij van de Kerkstraat
(Gemeentearchief Soest 1580.0155)*

Na de bouw van het koetshuis is de ingang van het perceel verplaatst naar de Kerkstraat. Wanneer dat precies is gebeurd wist Bos niet, maar het zal in de eerste helft van de negentiende eeuw zijn geweest. Deze ingang is te zien op een anoniem schilderij zonder vindplaats, waarvan alleen een foto bekend is. Het is rond 1955 beschreven als waarschijnlijk 17e-eeuws, mogelijk op grond van de trapgevel van boerderij De Pol (later broodbakkerij Van Brummelen). Links daarvan boerderij 't Hoogje, nu Kerkstraat 10. Het schilderij als foto heeft weinig aanknopings-

punten voor datering, maar voorlopig houd ik het bij diezelfde eerste helft van de 19e eeuw. Rechts zien we een hek, misschien wel het oude draaihek met twee vaststaande vleugels. Daarachter zien we een huis met rieten dak en schoorsteen en een puntje te zien van en ander pand; dit zal Kerkstraat 13 zijn. Van het koetshuis en de pastorie is dus niets te zien. Rond 1900 is van dit schilderij een ingekleurde prentbriefkaart uitgegeven door Van der Kolk's papierhandel te Soest, die ook in de collectie van het Gemeentearchief voorkomt.

Jammer dat Bos niets zegt over het interieur; was dat te privé voor het predikantengezin? De pastorie is sterk gewijzigd bij een verbouwing van 1893. De predikant is in 1924 verhuisd naar Kerkstraat 2 (hoek Torenstraat); deze pastorie is in 1968 gesloopt. Op de internetpagina van het Gemeentearchief zijn er foto's van te zien. De villa aan Kerkstraat 15 is kort vóór de Duitse bezetting gehuurd door premier jhr D.J. de Geer (1870-1960). Omdat hij niet geloofde in de geallieerde overwinning werd hij in Londen afgezet, waarna hij in 1941 naar neutraal Lissabon vertrok op weg naar Indië. Vandaar keerde hij echter naar zijn huis in bezet gebied terug, een kolossale klap in het gezicht van de regering in ballingschap. De Geer kocht het huis later en overleed er ook.

Franse tuin

Op de aquarel is een tuin te zien met hagen en dennebomen. Dat was exclusief, want dennen kwamen van nature niet voor in Nederland. Rechts zien we enkele planten uitspringen, vooraan een soort enorme lelie. De Franse landschapsstijl met haar rechte zichtlijnen was toen al bijna ouderwets, maar geeft een goed beeld van de achttiende-eeuwse situatie. Wie geld had liet begin 19e eeuw graag een Engelse tuin aanleggen, waarin de rechte lijnen juist doorbroken werden door romantisch kronkelpaden, zoals te zien is op de aquarellen van het landgoed Eemlust in de collectie van Museum Flehite.

In de tuin liep rond het huis een wandelpad tussen een dubbele rij platgesnoeide lindebomen. Eén zo'n boom lijkt rechts van het pad bij het huis te staan; zulke bomen waren handig als zonwering en staan nog steeds rond monumentale boerderijen. Iets verderop lag de moestuin en daar achter een boomgaard met meer dan zeventig vruchtbomen. Aan het eind was een bosje met eiken en berken voor hakhout, ook met wandelpaden.

De tuin bestaat nog steeds, maar heeft uiteraard de nodige wijzigingen ondergaan. Aan gebouwen is er alleen een rietgedekte paardenstal bijgekomen, te zien vanaf de Peter van den Breemerweg.

Lotgevallen

De aquarel zelf heeft een merkwaardige geschiedenis gehad. Tot dusver was deze afbeelding uitsluitend bekend in de vorm van een foto in de collectie van het Gemeentearchief Soest (invnr 2410.0072). Deze foto was in 1959 gemaakt, toen het werk in bezit was van P.H. Brans aan Kerkpad ZZ 82. Hij was een zoon van ds. D.P. Brans, de plaatselijke predikant tijdens de verhuizing van de pastorie in 1924. Hieruit kunnen we concluderen dat de aquarel sinds 1817 in de pastorie is blijven hangen, maar daarná zijn functie verloor en door de zoon van de predikant werd beschouwd als diens eigendom. Maar juist het feit dat de schildering al die tijd in de pastorie is gebleven brengt mij tot een nieuwe hypothese: ds. Van den Broek heeft het werk niet meegenomen naar zijn nieuwe standplaats, omdat hij het bij zijn huwelijk cadeau kreeg van de plaatselijke hervormde gemeente(leden).

Ton Hartman reageert daarop dat de gemeente daarvoor te arm was en meent dat de aquarel eerder betaald zal zijn door een rijke familie, bijvoorbeeld de familie Pembroek. Isaak Inssens schoonzoon was schout Doekes, wiens zus met Pembroek was getrouwd. Die gedachte is nog zo gek niet, omdat op Isaaks graf staat: 'Heeft bekostigd het nieuwe predikantshuys en het uurwerk'. Dat uurwerk bevindt zich nu nog

op de kerktoren, inmiddels ook aan de noordzijde waar toen nog geen bebouwing was. Toen ik daarop weer naar de aquarel keek zag ik in het midden de pastorie én het uurwerk. Dat is voor een kunstenaar niet toevallig: dat is waar hij de aandacht op wilde vestigen, niet op het tot poppenfiguren gereduceerde bruiloftspaar. Waarschijnlijk kreeg De Kruijff de opdracht om het zo te doen. Dit zou dan meteen verklaren waarom zo'n wonderlijk perspectief is gekozen, waarbij de kerk aan de pastorie lijkt vast te zitten, iets wat de gemiddelde Soester nu niet herkent en toen voor een Soester ook niet voor de hand heeft gelegen. Heeft de familie Pembroek met dit huwelijkscadeau de eigen glorie willen benadrukken? En heeft ds. Van den Broek het daarom laten hangen toen hij vertrok?

De familie Brans heeft de aquarel vermoedelijk na 1959 van de hand gedaan, want Museum Flehite heeft deze aangekocht van iemand die niets met deze familie van doen heeft.

Beeldbank Soest

Museum Flehite heeft zijn prenten en tekeningen van Amersfoort al beschikbaar gemaakt voor het publiek via www.museumflehite.nl/collectie. Daarop vindt men foto's en beschrijvingen via een zoekmachine. Momenteel worden voorbereidingen getroffen om de exemplaren van Soest en andere gemeenten van het Gewest Eemland toe te voegen. Dit sluit aan bij de collecties foto's en prentbriefkaarten van Gemeentearchief Soest en Archief Eemland.

Met veel dank aan Joop Piekema en Henk Gerth van Gemeentearchief Soest, die intensief hebben meegedacht en -gezocht.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

J.J. BOS, *UIT DE GESCHIEDENIS VAN SOEST DEEL 1. NEDERDUITSCH-HERVORMDE GEMEENTE (SOEST 1984). DE REST VAN BOS' GESCHIEDENIS (GESCHREVEN 1892-1907) IS NIET GEPUBLICEERD, MAAR ALS MANUSCRIPT OPGENOMEN IN HET ARCHIEF VAN DE GEMEENTE SOEST 1812-1928, INVNR 1317.*

Werkgroep:

De contributie per jaar € 20,- voor leden in Nederland
 € 25,- voor leden in het buitenland
 € 35,- voor het bedrijfsleven

Betaling contributie op rekeningnummer 3599.02.235

Betaling bijzondere evenementen op rekeningnummer 3159.91.720

Losse nummers	: Verkrijgbaar bij de secretaris.
Leden	€ 2,50
Niet-leden	€ 5.00

Blz.

‘Ruste Eenigheyd & Welvaaren’ (deel 1) Onderzoek naar de elite	1
‘Teneinde de broodbezorging te kunnen voortzetten’ (slot)	13
Gerrit Spijker, opwinder van het uurwerk in den dorpsstoren	19
De oudste aquarel van Soest	26

